

Rozvíjení hudebního sluchu

Druhým nepominutelným úkolem hudební výchovy je rozvíjení **hudebního sluchu**. K tomu nám poslouží dvě metodické řady, které budou probíhat současně, totiž **sluchový** a **intonační výcvik**. Abychom měli úspěch, nesmějí chybět v žádné hodině.

Sluchový výcvik

Malá exkurze do hudební psychologie. Dítě se nerodí se schopnostmi, nýbrž pouze s vlohami. **Vloha** znamená jen možnost schopnosti rozvinout. Skutečnost, že vlohu k rozlišování a tvoření výšky tónu má každé dítě, dosvědčuje například fakt, že se naučí mluvit a řeči rozumět. V řeči je totiž také melodie a má svou významovou platnost. Když větu jinak zazpíváme, řekneme něco jiného. Přesvědčte se o tom třeba vyslovením dvou vět: „Prší?“ a „Prší.“ Rozumí jim náš „nezpěvák“ a umí na ni srozumitelně odpovědět? Jestliže ano, pak umí rozlišovat výšku tónu i tvořit ji svým hlasem. Přitom tu jde o výškové rozdíly mnohem jemnější, než jsou celé tóny a půltóny v hudbě. „Ale zpívat neumí,“ zní námitka. Ano, ale to není vše, co neumí. Neumí jezdit autem, mluvit španělsky, vařit a mnoho dalšího. Nemá tedy pro tyto dovednosti potřebné vlohy nebo se tomu dosud nenaučil? Odpověď je jasná. A se zpěvem je to úplně stejně. Dosud se tomu nenaučil.

Je potřeba pochopit příčinu těchto jevů a pak ji budeme umět i odstranit. Buď je to tím, že si **zaměnil** ona dvě pro něj zcela nenázorná označení **vysoký** a **nízký**, protože jej tomu dospělí správně nebo vůbec nenaučili. Uvědomme si, že tato epiteta byla zvolena (jako ostatně v hudební teorii mnoho jiných) dosti nevhodně. Neboť co je na tónu vysokého nebo nízkého? Snad kmitočet, ale to je pro dítě ještě méně pochopitelné. (Zde se zdá na místě podotknout, že používání slova hluboký je nelogické. Hluboká je studna, řeka, jáma, zkratka něco, co je pod nějakou „nulou“. Avšak kde je mezi vysokými a nízkými tóny jaká „nula“?) Jistě by se našly názornější a pochopitelnější přívlastky, např. jasný a temný nebo světlý a tmavý. To by se dětem asi pletlo méně. Toto nedorozumění není způsobeno nedokonalostí sluchu, a proto se dá snadno odstranit. Nejlépe tak, že si pomůžeme rozdílem v barvě tónu a použijeme pro dítě názornější přídavná jména (např. pisklavý a bručavý).

Horší je druhý případ, že totiž dítě **nechápe podstatu výšky tónu**, a proto ji neumí ani rozlišit, ani tvořit. Když žádáme, aby zazpíval výše, zazpívá silněji, ale stejně vysoko. Zde musíme žáka naučit nejprve **sluchem rozlišovat tóny vysoké a nízké**. Hrajeme mu tóny krajních oktáv klavíru a on rukou ukazuje, zda to bylo **nahoře = vysoko** nebo **dole = nízko**. Postupně a pomalu tyto extrémní rozdíly zmenšujeme. Když se nakonec oběma rukama dostaneme do jednočárkované oktávy, skončí toto cvičení a nahradí je druhé. Zahrajeme dva tóny a žák poznává a třeba rukou ukáže nebo „zapiše“, který tón je **vyšší** a který **nižší**. Zde končí učivo mateřské školy a začíná základní škola. Avšak pokud toto učivo děti neovládají, musíme to se všemi dokonale docvičit v prvním pololetí prvního ročníku ZŠ. Pak mohou žáci místo ukazování rukou tyto tóny i zapisovat vodorovnou čarou napsanou výše nebo níže. Tento zápis budou později realizovat hlasem. Přitom neočekáváme, že dítě zazpívá tytéž tóny, které zapisovalo, ale za správný budeme považovat jakýkoli vyšší nebo nižší tón. Dobrým cvičením bude i houkání jako siréna záchranky, kdy učitel bude rukou ukazovat, jak má tón různou rychlostí stoupat nebo klesat.

Po tomto cvičení bezprostředně následuje skutečná intonace, v níž se žák naučí postupovat **po stupnici nahoru, dolů** nebo **setrávat na stejné výšce** podle názornosti notového písma a pod kontrolou svého tonálního cítění. Tyto dovednosti již patří do následující kapitoly Intonace, kde jsou podrobně popsány.

Souběžně s předcházejícím postupem budeme systematicky uspořádanými **sluchovými cvičeními** žáky učit **zazpívat** nejprve **předzpívané** a pak i **předehrané tóny**. Na to

vše musí být v hodině HV čas a učitel musí tuto metodickou řadu ovládat a věnovat potřebnou pozornost právě těmto **hudebně zaostalým dětem**. Pokud se to udělá již v první třídě, stačí na to pár minut, ale musí se to stát součástí každé hodiny. V pozdějším věku by to bylo časově náročnější, mimo jiné i proto, že žák by byl delší dobu udržován rodinou a školou v představě, že on to nemůže dokázat.

Popíšme si vyzkoušený a účinný postup. **V prvním ročníku** stačí, když všechny žáky naučíme nejprve **reprodukovat tóny** v jejich malém rozsahu ($c^1 - a^1$), a pak rozšíříme jejich rozsah na celou střední polohu ($c^1 - d^2$). Nejdůležitější je dosáhnout tohoto cíle u **všech žáků**. To chce opět vyhradit 3 - 5 min. v každé hodině těmto cvičením a největší pozornost věnovat žákům zaostávajícím. Nedejme se odradit obtížemi, které jsou způsobeny více tím, že se těmto dětem nedostalo potřebné péče v předškolní době a naopak byly utvrzovány v mylné představě, že nemají hudební sluch. Obtížné překonávání této představy je – více než onen nedostatek sluchu – hlavní překážkou úspěchu v plnění tohoto úkolu. K jeho splnění vedou jistě různé cesty, a proto tento desetiletými zkušenostmi osvědčený postup nabízíme jen pro ty učitele, kteří dosud neuměli žáky rozezpívat.

Ve **druhém ročníku**, přesněji řečeno po splnění tohoto nejtěžšího úkolu, budou následovat další, mnohem snazší. Bude to **reprodukce tónů nad rozsahem žáků oktávovým přenosem** do oktávy jednočárkované. Můžeme začít tím, že žákům budeme hrát na sopránovou zobcovou flétnu tóny jednočárkované, ale znějící o oktávu výše. Kdo dosud flétnu nepoužívá, může hrát na klavír nebo na klávesy.

Osvědčilo se nemíchat v tomto stadiu tóny oktávy jednočárkované a dvoučárkované a omezit se pro začátek pouze na tóny dvoučárkované. Po jejich zvládnutí všemi žáky můžeme oktávy střídát a necháme na žácích, které tóny zazpívají v předebrané oktávě a které si přenesou do svého rozsahu. Toto je asi úkol druhého ročníku.

Ve **třetím ročníku** přidáme reprodukci tónů **oktávy malé**. Pro učitele-muže se osvědčilo pořadí těchto dvou oktáv přehodit a začít oktávou malou, kterou jim bude zpívat svým o oktávu nižším hlasem. Postup bude stejný jako ve druhém ročníku - nejprve pouze tóny oktávy malé a pak míchat obě oktávy. Protože je tento úkol pro již zkušené třetáky lehčí než předchozí, přidáme i třetí požadavek - **reprodukovat střídavě tóny všech tří středních oktáv**. Nespěchejme však s tímto třetím požadavkem dříve, dokud nenaučíme všechny žáky předchozí. Po splnění uvedeného kroku již učitel pocítí, že má ve třídě žáky hudebně značně pokročilé, od nichž je možno požadovat daleko více než dříve a s nimiž je možno pracovat na značně uspokojivé úrovni.

Každému učiteli doporučujeme srovnat výkony třídy, která má tento výcvik za sebou, s třídami, které tímto intenzivním výcvikem neprošly. Navíc je potřeba si uvědomit, že ke zmíněným činnostem není potřeba více, než každý učitel nebo učitelka dovede. Stačí pouze vědět, jak na to, a být **důsledný**. Započatá metodická řada pak plynule pokračuje až do devátého ročníku, přičemž výkony, které by se nyní zdály jako přehnané, budou na výstupu všem žákům dosažitelné.

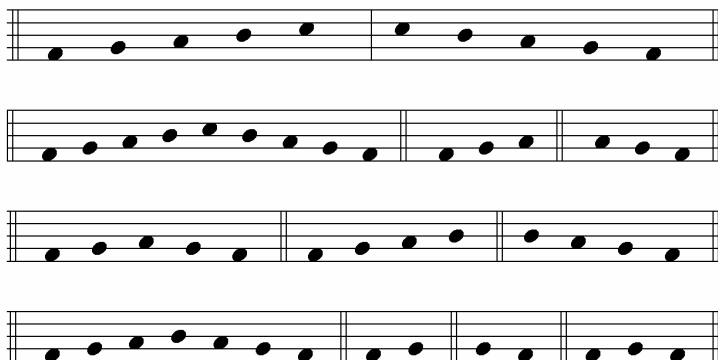
Intonační výcvik

Nedílnou součástí rozvoje hudebního sluchu je intonace. Musíme však nejprve přijmout zásadu, že **zpěv z not není a nesmí být naším cílem**, nebo dokonce **předmětem zkoušení**, ale že je to na druhé straně jediný **spolehlivě fungující prostředek na rozvoj hudebních schopností**. Rozvíjet hudebnost žáků je třeba systematicky, a to od prvního do posledního ročníku.

Tradice „zpěvu z not“ byla před mnoha lety přerušena a její metodika je mnoha učitelům cizí. Přinášíme proto návod, jak postupovat. Pro učitele ani pro žáky to není nic obtížného

a stačí na to opět oněch 3 – 5 minut v každé hodině. Brzy poznáme, že to žáky docela baví. Dokonce jim imponuje, že už dovedou **zpívat podle not**.

Nejdříve si dokažme, že to není těžké a že tím nezatížíme ani žáky. Abychom mohli zpívat podle not - podle **tonální metody písňové** – jsou potřeba dvě dovednosti. Zprv je třeba naučit se zpívat vzestup a sestup po stupnici neboli **diatonické postupy**. Nejde o vrozený předpoklad, ale **názornost notového písma** a **tonální citění**, které má každý, kdo si dovede zazpívat písničku, nám nácvik této dovednosti umožní. Již od pololetí prvního ročníku začneme nejjednoduššími útvary, které si učitel natrvalo napíše na nějakou tabuli¹:

První řádek děti převezmou ze známé písničky „Kočka leze dírou“. Třída zpívá prvních pět tónů písně a učitel přitom ukazuje na noty. Podruhé zpívají žáci na neutrální slabiku, třeba „no“. Pak zazpívají řadu sestupnou, celý první řádek. Cvičení vícekrát zopakujeme, aby si je děti zapamatovaly. V dalších hodinách zvládneme postupně ostatní řádky a žáci se je naučí takřka nazpaměť, aby v následujících hodinách uměla třída zazpívat kterékoli cvičení. V dalším postupu žádáme totéž i od zdatnějších jednotlivců a za měsíc za dva dokážou všichni zazpívat napřeskáčku kterýkoli takt. Výsledkem pak bude, že žáci budou umět zpívat i stupnicové postupy podle ukazování na **intonační tabuli**²

Tak daleko by asi měla v intonačním výcviku dojít první třída, aby žáci byli schopni zazpívat první písničky „podle not“. Jsou to třeba známé Kočka leze dírou, Má maměnka cosí má a Sedí liška pod dubem. K tomu, aby si žáci začali uvědomovat a intonovat i další stupně, je však ve výcviku potřebné pokračovat (viz dále).

¹ Důležitá poznámka k formě tohoto zápisu. Klíč a označení tóniny F dur nejsou použity proto, že noty dosud pro žáky nemají jméno. Noty tu nemají nožky proto, že značí pouze výšku tónu, nikoli délku. Zpíváme však v Fdur, která je pro nás nejhodnější tóninou intonace právě z hlasových důvodů. Když žáky do F dur uvedeme přehráním části stupnicové řady F-dur (nebo případně, ale ne nezbytně sledem akordů v F-dur), nebudou (ani umět) zpívat **h**, ale samozřejmě **b**.

² Tato tabule má z obou stran zasouvací tabulky s označením všech tónin s křížky a na druhé straně s bé, zleva v klíči houslovém a zprava v basovém. Tónina se žákům dá nastavit malou tabulkou s tóninovým klíčem. Na rubu tabule je pak ještě klaviatura.

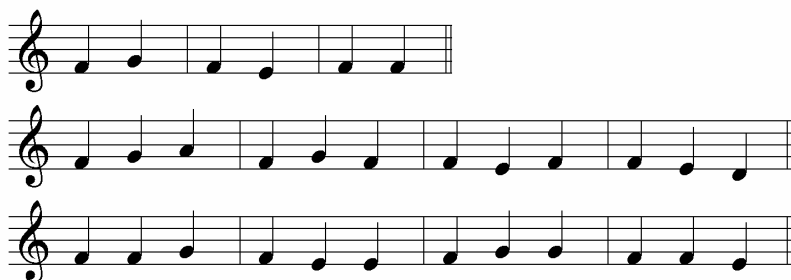
Žáci tedy umějí intonovat **diatonické postupy**, které jsou nejčastější součástí běžných melodií (52%). Avšak aby je zazpívali správně, musí umět začít správným tónem. Naučíme je tedy postupně **zazpívat i poznat** v dané tónině **jednotlivé stupně**. Lépe řečeno, žáci to již umějí, ale zatím neměli příležitost si toto uvědomit. Chceme například, aby žáci zapívali tón **g** (chcete-li *sol* nebo pátý stupeň). Tomu žáci nerozumějí. Musíme s nimi mluvit jejich jazykem. Ale uvedeme-li je do tóniny C dur, třeba glissandem přes jednu dvě oktávy na bílých klávesách a žádáme, aby zazpívali „To je zlatý posvícení“, začnou ji právě od tónu **g**. Zrovna tak zazpívají „Ovčáci, čtveráci“ od **c**, nebo „Maličká su“ od **e**. Dovedou tedy trefit tyto tóny? Ano, a dovedou je i poznat. Uvedeme je opět do tóniny C dur a zahrajeme jim tón **e**. Která píseň z oněch tří tímto tónem začíná? Třída (ještě asi ne všichni jednotlivci!) poznají, že je to „Maličká su“. Tuto skutečnost využijeme v intonaci, ale nebudeme s tím spěchat. Máme na to devět let a potřebujeme se naučit devět stupňů (1. – 8. stupeň a k tomu navíc ještě spodní pátý stupeň). Z uvedeného vyplývá, že stačí, když se žáci **každý rok** naučí intonovat a poznávat **jeden stupeň**. Naučit žáky za rok znát, že první stupeň je první tón písničky „Ovčáci“ a tuto píseň v dané tónině zazpívat, jistě není nemožný a zatěžující úkol!

Ve druhém ročníku žáky naučíme druhý nejdůležitější a nejčastěji se vyskytující stupeň **pátý** pomocí **opěrné písně „To je zlatý posvícení“**. Oba stupně stále procvičujeme a zdokonalujeme jejich intonaci i poznávání v různých tóninách. K udávání tóniny použijeme raději melodie, protože vícehlas žáci ještě nedovedou analyzovat. Poznají sice, že hrajeme dva stejné nebo odlišné akordy, ale nedovedou je analyzovat a zazpívat jejich jednotlivé tóny. Tak pro začátek si navykne použít k udávání motivky, např.:

V udané tónině pak nejprve třída a později jednotlivci zpívají nebo poznávají zahrany první nebo pátý stupeň. Vše probíhá stále ještě v **konkrétní rovině**. Při poznávání stupňů žáci odpovídají zazpíváním **začátku příslušné opěrné písně**. Při poznávání stupňů opět odpovědí zazpíváním začátku opěrné písně. Teprve později (za rok za dva) si žáci opěrnou píseň pouze představí a místo číslic ukazují počtem prstů (se zavřenýma očima, (aby „neopisovali“), který stupeň poznali.

Kromě intonace musíme se žáky provádět také **melodický diktát**. Omezíme se pouze na zapisování diatonických postupů. Žáci mají namnožené notové osnovy (rozměrů mezer asi 5 - 8mm) a k tomu vystříhané hlavičky not nebo knoflíky. Zahrajeme jim první tón a poradíme, že jej mají zapsat tím, že položí hlavičku noty do první mezery. Potom zahrajeme první a druhý tón. Žáci poznají, zda druhý tón je vyšší nebo nižší a zapíšou jej hlavičkou na sousední lince (nikoli mezeře!!). Následuje druhý příklad atd. Toto dokáží žáci v prvním pololetí. Ve druhém už mohou zapisovat třínotové příklady:

Tato cvičení pak v každé hodině střídáme se zpěvem diatonických postupů podle učitelova ukazování rukou nebo na intonační tabuli. Jednou za měsíc pak nacvičíme novou píseň podle not. Jejich výběr však musí přísně respektovat probrané učivo intonace a rytmu. V dobrých učebnicích je jejich výběr k dispozici. Kdybychom učili zvláště intonaci a písně zpívali jen podle sluchu, neuspěli bychom - **žáci musí poznat, že jim to, co se učíme v intonaci, k něčemu poslouží.**

Ve třetím ročníku se žáci naučí intonovat a poznávat nejtěžší ze všech stupňů, **třetí** jako počáteční tón **opěrné písně „Malička su“**. Postup bude stejný jako ve druhém ročníku, jen dovednosti žáků a požadavky učitele budou vyšší. Z intonačních cvičení přidáme zpívání začátků a později pouze prvních tónů opěrných písní v daných tóninách. Učitel na prstech ukazuje stupně a třída a pak i jednotlivci zpívají začátky opěrných písní, které jim učitel na prstech ukáže.

Jistě každého napadla otázka jmen not a označení tónin. Učíme se intonovat, nikoli hudební nauku. Samozřejmě se žáci později naučí jména not, ale bude to pomalu a postupně. Ani toto učivo se nestane předmětem zkoušení nebo známkování. Častým opakováním se tomu nakonec stejně všichni naučí. Uvědomme si však, že znalost jmen not jejich hudebnost nezlepšuje.